

A hangszerek, az alkotó emberi elme szüleményei — találmányok, melyek kialakulásában nagy szerepet játszott a „véletlen” is. Egy-egy új tárgy, eszköz megalkotása közben, mintegy mellékesen derült ki, hogy alkalmasint zenei célra is használhatók. Ilyen esetben a mindennapi használati tárgy sajátos fejlődésnek indult, és a további alakítások, módosítások már a hangszerszám tökéletesítését célozták.

HÚROS HANGSZEREK

A húros hangszerek legtöbbjének mintát adó szerszám az íj volt, aminek működése akkor a leghatékonyabb, ha a ráfeszített húr megfelelő mértékben föl van ajzva. Ezt nagyon egyszerűen, a húr megpendítésével lehetett ellenőrizni. A húr feszítettségét addig kell szabályozni, míg az a megfelelő hangot ki nem adja; így itt már zenei minőségről lehet beszélni.

A húr sodrott bél. Minthogy belsőség, semmiképp sem nevezhették eredetileg húrnak, hiszen a húr a *har* és *hár* ószavak csoportjába tartozik, melyek — Varga Csaba kutatásai szerint — valamiféle kiemelkedésre, hegyesedésre utalnak (pl. Hargita, harsány stb.). Ez a kiszögellés pedig a testen belül elképzelhetetlen. Sokkal valószínűbb, hogy a bélből sodort húrt *ínnek*, vagy *ínynek* nevezték eleinte, ami így nevével is jól illeszkedhetett az íj és a nyíl magas í hangjához. (Innen eredhet ínyenc szavunk, ami olyan emberre utal, aki a belsőségeket kedveli. A bél tehát nem azonos a húrral, így hurka szavunk sem következik a húrból, mint azt néhányan vélik, egyébként is rövid u-val mondjuk. A hurka név kialakulását inkább a töltött bélre egységnyi távolságban kötött csomók, hurkok magyarázzák, amelyek a karikába tekert finomságokat adagolják.)

Amikor a megsodrott íny az íjra kerül, akkor viszont már ideg a neve, mivel így, felajzva pattanásig feszülő idegszálainkhoz válik hasonlóvá.

Az újabb névalak, a húr nyilván az íj használata közben jött létre, hiszen a kifeszített íj húrja a nyílveendő rácsatlakozásánál már valóban hegyesedést alkot, aminek szúrós érzetét tovább fokozza az ellenkező oldalon megjelenő nyílhegy.

A húros hangszerek föltalálásához azt kellett észrevenni, hogy a hosszabb, vagy lazább húrú íjnak mélyebb a hangja, mint a rövidebb, feszesebbnek, ami megpendítve magasabb hangon szól. Több eltérő méretű, vagy feszítettségű íjjal pedig érdekes hangzásokat hozhattak létre. A zenetörténet szempontjából az volt a legjelentősebb lépés, amikor egyazon íjra több húrt is fölkötöttek; ezzel létrejött:

A HÁRFA

Ennek az íjformájú eszköznek, amelyet már kifejezetten zenei célra készítettek el, már új nevet adtak, hiszen meg kellett különböztetni a fegyverként használatos íjtól. Így a felhasznált anyagok, a húr és a fa alapján, lett a neve *húr-fa*, vagy talán már rögtön *hárfa*, ahogy ma is nevezzük. A név, ami a mi nyelvünkön évezredek alatt semmit sem változott, a lehető legpontosabb meghatározása a hangszernek, amiből más nyelveken, ahol a hangszernev nem hordoz érthető jelentést, torzult változatok jöttek létre, mint pl. *arp*, *harp*, *harpe* és hasonlók.

A hárfák íjat idéző formája hosszú ideig megmaradt, az ún. íjhárfák az ókori kultúrákban mindenütt megtalálhatók.

Később különböző formaváltozatok jöttek létre, így a könyökhárfa is, aminek szép példáját találjuk a legendás „Lehel kürtje” díszítményei közt is. Ez a változat Eurázsia északi felétől Afrikáig mindenütt megtalálható a történelmi koroktól napjainkig.

íjhárfa

könyökhárfa

Idővel a hárfafarmák mind változatosabbak lettek, s az újabb változatoknak ismét új nevet kellett adni, mint ahogy az újonnan születő gyermeknek is más nevet adunk, mint testvéreinek. Ezért jellemző hangjuk, anyaguk, vagy formájuk alapján kapták nevüket az újabb hárfatípusok, a lant, a gitár vagy a tambura.

A LANT

A lant nevét az arab-török lantok „ud” nevéből vezeti le a nemzetközi hangszer-történelmi kutatás. Az ud arabul mondva *al ud*, ami idővel, más nyelvű népek ajkán *laud*, vagy *laut* formára módosult. Ebből nyerték nevüket a reneszánsz idején széles körben ismert és

kedvelt hangszerek, mint pl. a francia *lute*, vagy a német *laute*. A *laut* magyar változata a dallamosabb hangzású lant.

Ha nem hiszünk maradéktalanul ennek a tetszetős elméletnek, akkor gondolhatjuk azt is, hogy az *ud* nevében az odú, vagy *udu* névalak rejtőzik. Ez pedig egy belül üreges fatest neve, melynek oldalán egy szép kerek lyuk tátong. Rendszerint madarak készítik lakás céljára. Ez a hangerősítésre kitűnően használható, mindenütt előforduló üreges fatest adta a mintát a lantok kialakításához, és pedig már sok ezer évvel az arabok színrelépése előtt. Az odúból lett azután az arabok nyelvén az *udu*, majd *ud* névalak, ami később, az iszlám terjeszkedés folytán a Balkán térségébe is eljutott a lantféle hangszerrel együtt. Ennek emlékét őrzi a görög és albán lantok *uti* neve.

odú és lant

A GITÁR

Az egész világon ismert, közkedvelt hangszer. Nevét az antik *kythara* nevéből szokás megfejteni, aminek az indiai *szitár* éppúgy névrokona, mint a magyar citera.

A görög nyelv azonban nem ad magyarázatot a hangszernév értelmére, nézzük tehát, hogy magyarul mit jelenthet. A hangszer jellemzője, hogy testéből két azonos méretű tartórúd emelkedik ki, akár az egekhez fohászzkodó ember kitért karjai. A forma és a név olyan mértékben fedi egymást, hogy itt véletlenről szó sem lehet. A hangszer eredeti neve: *kitáró*.

A kitáró és fúvós párja a tárogató rendszerint együtt játszott. Az ókori zenekarokban ezek mellett a hárfát, a dobot és a tamburát is megtaláljuk.

kitáró

ókori zenekar

A TAMBURA

A lantfélék családjába szokták sorolni ezt az Eurázsia-szerte ismert hangszert. Korai ábrázolásait megtaláljuk már az ókori nagy kultúrákban is. Egyiptomi névalakja a *pandura*, esetleg *pendülő* szavunkat rejti.

Ez a hárfa feltűnő formájáról kapta nevét, amiben a domb, *dombor*, illetve tompor elemeket fedezhetjük föl.

A sztyeppe népeknél – keleti rokonaink körében – ma is használatban lévő domború testű hangszer neve *dombora*, vagy *dombra*. A hangszer alakja és mérete egy fél tompornak megfelelő, ami kellő magyarázattal szolgál a hangszer nevére.

A KOBOZ

A húros hangszerek egyik nagy csoportját koboz gyűjtőnév alatt találjuk. Köztük pengetős, vonós és membránhangszerek is vannak.

A hun-utód sztyeppe népeknél, így például a kazakoknál, „*temir-kobuz*” néven a nálunk is használt dorombot találjuk. *Temír* a magyar tömör megfelelője, vagyis kalapálással tömörített vasat, kovácsoltvasat jelent. Érdekes, hogy a magyar doromb formája a kobozra emlékeztet, míg neve a *dombra* nevével alkot anagramma-szerű párost: doromb-dombra.

doromb, koboz, dombra

A magyar koboz rövid nyakú, lanthoz hasonló hangszer. Tánc és ének kíséretére egyaránt alkalmas, ezért valaha rendkívül népszerű volt hazánkban. Egy 1620-ban kelt leírás szerint Erdélyben olyan közkedvelt, hogy „még csak az gyermekek is azt pengetik”.

Másik névalakja a *buzgony*. Ez a név nagyon hasonlít a buzogányhoz, ami aligha lehet véletlen. A névrokonságot formai egyezéssel magyarázhatjuk. Valószínű, hogy *buzgony*nak valami olyan hosszúnyakú lantfélét neveztek, mint a Balkánon ma is használatos *buzuki*. Ennek alakja a hosszú nyelvű buzogánnyal jól összevethető. A buzuki névben a kobuz második szótagja és a balkáni lantok uti neve kapcsolódhatott össze.

buzuki

A Volga-vidék népeinél érdekes, vonóval megszólaltatott kobozzal találkozunk. A cseremiszek *ija-kobúzs* nevű hangszere a nálunk is ismert kóróhegedű rokona. Íjszerű vonója egy új hangszer család, a vonós hangszerek felé viszi a figyelmet, melynek legjelentősebbike a hegedű.

Folyt. köv.